

Каустов А. В.,
старший викладач кафедри української філології та славістики
Київського національного лінгвістичного університету

РОЛЬ РИТОРИЧНИХ СТРАТЕГІЙ В ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЛЕМІЧНОГО ДИСКУРСУ: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Анотація. У статті виявлено, що організацію полемічного дискурсу визначають риторичні стратегії як плани переконання адресата з інтенційним залученням риторичного інструментарію – способів впливу: етосу, пафосу та логосу. Стратегічна ієрархія організації полемічного дискурсу складається зі стратегій, тактик і прийомів, а її диференціація відповідає етапам текстопобудови: інвенції, диспозиції та елокуції.

Ключові слова: полемічний дискурс, риторична стратегія, стратегічна ієрархія, етос, пафос, логос.

Постановка проблеми. Полеміка як публічна словесна протидія між двома або кількома особами, при якій кожна зі сторін обстоює свою думку [7; 15], визначається за трьома параметрами: цілями автора, спрямованими на делегітимізацію супротивника, тобто вербалізацію його негативного суспільного статусу та виключення зі сфери конвенційних норм [11, с. 65], та залучення аудиторії на свою сторону [7, с. 11]; двома адресатами: опонентом, який посідає антагоністичну по відношенню до автора позицію, й аудиторією, яка має невизначену позицію [9, с. 32]; відношеннями між автором і опонентом, які мають характер запланованої протидії, конфлікту й агресії [15, с. 11]. У свою чергу, полемічний дискурс постає як вербальне втілення полеміки у формі сукупності текстів.

Організація комунікативної взаємодії, різновидом якої є полеміка, реалізується через комунікативні стратегії, тобто глобальні плани досягнення адресантом комунікативної мети [3, с. 54]. Вони визначають стратегічну ієрархію організації комунікативної взаємодії, яка має пірамідальну структуру і складається зі стратегій, тактик та прийомів [2, с. 90; 10, с. 168]. Зазначені характеристики комунікативної стратегії визначають її як онтологічне підґрунтя для риторичної стратегії, адже риторична взаємодія становить лише різновид комунікації, спрямований на переконання аудиторії. Таким чином, риторична стратегія є планом переконання аудиторії в напрямі, закладеному адресантом, а її особливість полягає в *інтенційному використанні* автором *риторичного інструментарію* [3, с. 106–107], до якого належать способи впливу: етос – створення ефекту довіри й авторитетності через саморепрезентацію автора; пафос – емоційний вплив; логос – дія на сферу раціонального [1, с. 9–10]. У свою чергу, стратегічна ієрархія, відповідальна за організацію полемічного дискурсу, відображає процес ухвалення рішення автором упродовж риторичних етапів текстопобудови [13, с. 111]: інвенції (вибір теми, визначення цільової аудиторії та стратегії), диспозиції (композиція твору, вибір тактик та елокуції (підбір мовних засобів, прийомів).

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю аналізу способів організації конфліктної комунікації загалом і полемічної зокрема.

Метою статті є виявлення ролі риторичних стратегій в організації полемічного дискурсу в зіставному аспекті на матеріалі англійської та української мов. Мета дослідження обумовлює такі завдання: дати визначення риторичній стратегії; визначити її роль в організації полемічного дискурсу; виокремити способи реалізації риторичної стратегії в полемічному дискурсі, зіставити роль риторичної стратегії на прикладі англійського та українського дискурсів. Матеріалом статті слугують фрагменти текстів англійського полеміста Т. Купера “An Admonition to the People of England” [12] та українського анонімного трактату «О образехъ, о крестѣ, о хвалѣ Божей и хвалѣ и молитвѣ святыхъ, и о инныхъ артикулѣхъ вѣры единое правдивое Церкве Христовы» [6] доби Реформації, оскільки для цього періоду характерне формування ідеологічного контексту, який розглядають як початок виникнення риторичних стратегій і тактик у модерному світобаченні [15].

Виклад основного матеріалу. Інвенція – риторичний етап текстопобудови, на якому автор, враховуючи цілі полемічного дискурсу – делегітимізувати опонента та переконати аудиторію, – визначає тему, цільову аудиторію, під яку підбираються аргументи, і риторичну стратегію – план дій [13, с. 410]. Названі цілі визначають дві риторичні стратегії полемічного дискурсу [2, с. 47]: конфронтаційну, спрямовану на пониження суспільного статусу опонента та виключення його зі сфери конвенційних норм, та коопераційну, що спрямовується на співпрацю з аудиторією. Антагоністичний характер позицій автора й опонента в полемічному дискурсі обумовлює домінуючу роль конфронтаційної стратегії та підрядну – коопераційної. При цьому конфронтаційна стратегія вербалізує негативний статус опонента не тільки як спосіб його делегітимізації, а й як знаряддя переконання аудиторії, яку автор розглядає як союзника у боротьбі. Стратегії підпорядковують вибір способів ефективного впливу на цільову аудиторію, обумовлені її характеристиками: етос передбачає вербалізацію позитивного суспільного статусу адресанта задля створення ефекту довіри та авторитетності; пафос використовує апеляцію до емоцій; а логос – дорацію [13, с. 411].

Диспозиційний етап, який відповідає за композиційну будову тексту, в класичній риторичній (за Квінтіліаном) [13, с. 52] передбачав виокремлення ступу – *exordium*, викладу – *narratio*, наведення доказів правоти автора – *probatio*, спростування точки зору опонента – *refutatio* та висновків – *peroratio*. Цей формальний підхід до структурування тексту в риторичній змінено на більш широке розуміння диспозиції як способу сегментування полемічного дискурсу на частини, які відповідають потребам автора залежно від ситуації [14, с. 32]. Таке трактування цього етапу пов'язує його з підпорядкованими стратегіям риторичними тактиками, адже вони лінеаризують зміст полемічних текстів. Послідовний виклад змісту враховує очікувану реакцію

аудиторії на зміни процесу інтеракції [5, с. 72] та відбувається шляхом відбору прийомів та організації послідовності їхнього використання.

Етап елокуції, реалізація якого передбачає два кроки: відбір мовних одиниць окремих мов та їхню сполучуваність [13, с. 121], співвідноситься з риторичними прийомами. Вони структурують спосіб побудови дискурсу шляхом ословеснення лінеаризованого змісту через відбір мовних засобів різних рівнів. Хоча термін «прийом» в сучасній лінгвістиці та риторичці має альтернативне звучання як *xid* та може мати різне трактування залежно від методологічного підґрунтя окремих дослідників, для потреб дослідження ототожнюємо ці два терміни, не вбачаючи відмінностей в їхньому змісті [2; 4].

В окремих мовах організація мовних засобів, підпорядкованих прийомам, представлена моделями як явищем мовного порядку на відміну від мовленнєвого характеру прийомів, що в зіставному аспекті дає змогу виявити ізоморфізм та аломорфізм досліджуваних засобів реалізації полемічного дискурсу на матеріалі англійської та української мов. Виділяємо моделі: композиційні, які репрезентують експонування змісту через елементи будови тексту; семантичні, які представляють лінеаризацію змісту, та стилістичні, які його посилюють.

Продемонструємо роль риторичної коопераційної стратегії в організації полемічного дискурсу на прикладах з текстів англійського полеміста Т. Купера "An Admonition to the People of England" [12] та українського анонімного трактату «О образехъ, о крестѣ, о хвалѣ Божей и хвалѣ и молитвѣ святыхъ, и о инныхъ артикулѣхъ вѣры единое правдивое Церкви Христовы» [6]. На інвентивному етапі текстопобудови полемічного трактату Томас Купер – єпископ Англійської церкви – визначає такі елементи (які ідентифікуємо через ключові слова та вирази у тексті): тему твору – протидію полеміці проти англійської ієрархії: *answers to general quarrels made against the Bishops*; цільову аудиторію – англійських вірян: *people of England* та представників церковної ієрархії: *Bishops in England*; дві стратегії – конфронтаційну, спрямовану на делегітимізацію опонента-пуританіна Мартіна Марпрелата: *against the slanderous libels of Martin Marprelate*, та коопераційну, спрямовану на переконання вірян в слушності доктрин англіканізму: *doctrine, testimonie of the Primitive Church*. На етапі диспозиції коопераційна стратегія підпорядковує тактику заохочення, яку ми виділяємо на основі ключових слів та виразів у всьому тексті на позначення пропагованих автором дій та їхніх позитивних наслідків для аудиторії: *perseverance, continuance in the faith – dispensation, redemption, eternal life*. Ця тактика лінеаризує зміст питомих спонукальних факторів в усьому тексті для аудиторії згаданого періоду таких, як релігійні, спричинені християнською ідеологією, та персональні, спричинені соціальними та культурними умовами. У свою чергу, на етапі елокуції тактика заохочення реалізується прийомом релігійного спонування, який полягає у вербалізації позитивних для реципієнтів наслідків дій, які пропагує автор. Зазначений прийом підпорядковує ізоморфну модель *теологічного* мотивування як репрезентації організації мовних засобів, яку проілюструємо на прикладі: *More over, astouching the grace and benefit of Christ, the beginning where of rise the from the eternal loue of God towards, and from the free election to red emption and eternal salutation, and proceed ethtoourse and benefit, by the dispensation of Christonce of feredvpon the Crosse, by effectual calling wrought by the holy ghost in preaching of the gospel, by our Justification, sanctification,*

and the gift of perseverance and continuance in the faith, thereby in the end to obtaine resurrection and eternal life [12, с. 52]. Стилістична модель теологічного спонування з полемічного послання Т. Купера в наведеному прикладі репрезентує взаємодію мовних засобів, які зображують апеляцію до дій, що мають здійснювати віряни. Спосіб організації мовних засобів, спрямований на посилення семантики нагороди за вірність Христу, здійснюється через стилістичну фігуру хіазму [13, с. 99] – концентричну передачу змісту, за якою мовні засоби ломлені за принципом дзеркала, де подібні за значенням елементи обрамляють центральну тезу мовця, виражену словосполученнями "preaching of the gospel, Justification, sanctification, perseverance and continuance in the faith" із семантикою вірності християнству, експлікуючи дії, до яких спонукає автор аудиторію. Назване обрамлення хіазму позначено словосполученнями із семантикою нагороди: "grace and benefit of Christ, eternal loue of God towards, free election to red emption and eternal salutation, ours and benefit", висунутими на початок стилістичної фігури і на кінець "resurrection and eternal life". Ця організація мовних засобів в моделі є класичною для Біблії.

А тепер розглянемо реалізацію риторичної коопераційної стратегії в українському анонімному тексті «О образехъ, о крестѣ, о хвалѣ Божей и хвалѣ и молитвѣ святыхъ, и о инныхъ артикулѣхъ вѣры единое правдивое Церкви Христовы» [6]. На інвентивному етапі текстопобудови автор-анонім визначає такі елементи (які ідентифікуємо через ключові слова та вирази у тексті): тему твору – протидію критиці православних догматів: *на проттивные слова отказъ*; цільову аудиторію – православних вірян: *братіе, християнове кгрецкіе*; дві стратегії – конфронтаційну, спрямовану на делегітимізацію протестантів: *враги креста Христова, образоборцы, отступницы*, та коопераційну, спрямовану на переконання вірян в слушності доктрин православ'я: *единое правдивое церкви Христовое*. На етапі диспозиції коопераційна стратегія, аналогічно до англійського трактату, підпорядковує вже розглянуту тактику заохочення, яка лінеаризує зміст шляхом зіставлення опису пропагованих автором дій та їхніх позитивних наслідків для аудиторії: *чисто, благоугодно жити, прославлять Бога – любовь Христова, въскресение*. На етапі елокуції тактика заохочення, як і в тексті Т. Купера, підпорядковує прийом релігійного спонування. Зазначений прийом підпорядковує ізоморфну модель *теологічного* мотивування, організацію мовних засобів якої проілюструємо на прикладі: *Постъжитію цѣломудріе и душъ нашихъ покой і обновленіе; постъстарихъ окраса, а злученію брачному и паненству есть сторожъ, свергъпствуюцимъ повстягненье, жонамъ украшеніе благолѣпное и къ Богу присвоеніе; постъусмирятъ тіло, и къ покаянію приводитъ, и очищаетъ, и обновляетъ* [6, с. 111]. Ізоморфна стилістична модель теологічного спонування з анонімного українського полемічного трактату репрезентує організацію мовних засобів, які позначають апеляцію до аудиторії дотримуватись посту. Організація названих засобів реалізується через стилістичну фігуру горизонтальної ампліфікації, що посилює експресивний характер висловлювання шляхом повторення однорідних мовних елементів [13, с. 31]. В досліджуваній моделі ця фігура полягає у повторенні суб'єктно-предикатних груп, виражених іменником *постъ*, та груп присудка із семантикою фізичної і духовної чистоти та наближення до Бога: *цѣломудріе и душъ нашихъ покой і обновленіе, старихъ окраса, злученію брачному и паненству сторожъ, свергъпствуюцимъ повстягненье, жонамъ украше-*

ніе благолюбное, Богу присвоение, усмиряет тело, къ покаянію приводит, очищает, обновляет.

Висновки. Таким чином, полеміка як публічна словесна протидія між двома або кількома особами, при якій кожна зі сторін обстоює свою думку, визначається за трьома параметрами: цілями автора, спрямованими на делегітимізацію супротивника, тобто вербалізацію його негативного суспільного статусу та виключення зі сфери конвенційних норм, та залучення аудиторії на свою сторону; двома адресатами: опонентом, який посідає антагоністичну по відношенню до автора позицію, й аудиторією, яка має невизначену позицію; відношеннями між автором і опонентом, які мають характер запланованої протидії, конфлікту й агресії. У свою чергу, полемічний дискурс постає як вербальне втілення полеміки у формі сукупності текстів. Організація полемічного дискурсу визначається риторичними стратегіями як планом переконання аудиторії в напрямі, закладеному адресантом з інтенційним використанням автором риторичного інструментарію, до якого належать способи впливу: етос – створення ефекту довіри й авторитетності через саморепрезентацію автора; пафос – емоційний вплив; логос – дія на сферу раціонального. Риторичним стратегіям підпорядкована стратегічна ієрархія зі стратегій, тактик та прийомів, яка відповідальна за організацію полемічного дискурсу і співвідноситься з процесом ухвалення рішення автором упродовж риторичних етапів текстобудови: інвенції, диспозиції та елокуції. Інвенція – риторичний етап текстобудови, на якому автор, враховуючи цілі полемічного дискурсу – делегітимізувати опонента та переконати аудиторію, – визначає тему; цільову аудиторію, під яку підбираються аргументи; і риторичну стратегію – план дій. Названі цілі визначають дві риторичні стратегії полемічного дискурсу: конфронтаційну, спрямовану на пониження суспільного статусу опонента та виключення його зі сфери конвенційних норм, та коопераційну, спрямовану на співпрацю з аудиторією. Диспозиційний етап як спосіб сегментування полемічного дискурсу на частини, які відповідають потребам автора залежно від ситуації та жанрових вимог, відповідає за композиційну будову тексту. Це визначає його взаємодію з підпорядкованими стратегіями риторичними тактиками, адже вони лінеаризують зміст полемічних текстів шляхом відбору прийомів та організації послідовності їхнього використання. Етап елокуції, реалізація якого передбачає два кроки: відбір мовних одиниць окремих мов та їхню сполучуваність, співвідноситься з риторичними прийомами. Вони структурують спосіб побудови дискурсу шляхом ословеснення лінеаризованого змісту через відбір мовних засобів різних рівнів. В окремих мовах організація мовних засобів, підпорядкованих прийомам, представлена моделями як явищем мовного порядку на відміну від мовленнєвого характеру прийомів, що в зіставному аспекті дає змогу виявити ізоморфізм та аломорфізм досліджуваних засобів реалізації полемічного дискурсу на матеріалі англійської та української мов.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в дослідженні параметрів лінгвориторичного зіставлення полемічних дискурсів доби Реформації.

Література:

1. Аристотель. Риторика. Поэтика / Аристотель. – М. : Лабиринт, 2000. – 224 с.
2. Гулакова И.И. Коммуникативные стратегии и тактики речевого поведения в конфликтной ситуации общения : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / И.И. Гулакова. – Орел, 2004. – 198 с.
3. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс. – М. : Едиториал УРСС, 2008. – 284 с.
4. Копнина Г.А. Риторические приемы современного русского литературного языка: опыт системного описания / Г.А. Копнина. – М. : Флинта, 2012. – 576 с.
5. Косова О.А. Коммуникативная ситуация отчуждения : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / О.А. Косова. – Иркутск, 2010. – 199 с.
6. О образехъ, о крестѣ, о хвалѣ Божей и хвалѣ и молитвѣ святыхъ, и о иныхъ артикулѣхъ вѣры единое правдивое Церкве Христовы // Архив Юго-Западной России, – К., 1914. – Т. 8, Ч. 1, Вып. 1. – С. 59–123.
7. Хоменко І.В. Еристика – мистецтво полеміки : [навчальний посібник] / І.В. Хоменко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 280 с.
8. Чапаева Е.О. Коммуникативная ситуация возмущения : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Е.О. Чапаева. – Иркутск, 2010. – 173 с.
9. Чернова П.А. Языковая форма и функции полемического высказывания (на материале современного немецкого языка) : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / П.А. Чернова. – СПб., 2009. – 197 с.
10. Юрина М.В. Коммуникативные стратегии партнеров в политическом интервью (на материале современной прессы ФРГ) : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / М.В. Юрина. – Самара, 2006. – 187 с.
11. Bar-Tal D. Causes and consequences of delegitimization: models of conflict and ethnocentrism / D. Bar-Tal // The Journal of Social Issues. – 1990. – Vol. 46, Iss. 1. – P. 65–83.
12. Cooper T. An Admonition to the People of England / Th. Cooper. – Birmingham, 1882. – 190 p.
13. Encyclopedia of Rhetoric / ed. by Th.O. Sloane. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – 837 p.
14. Encyclopedia of Rhetoric and Composition / ed. by Th. Enos. – New York : Routledge, 2011. – 829 p.
15. Lander J.M. Inventing Polemic. Religion, Print, and Literary Culture in Early Modern England / J.M. Lander. – Cambridge : Cambridge University Press, 2006. – 324 p.

Каустов А. В. Роль риторических стратегий в организации полемического дискурса: сопоставительный аспект (на материале английского и украинского языков)

Аннотация. В статье установлено, что организацию полемического дискурса определяют риторические стратегии как планы убеждения адресата с интенционным привлечением риторического инструментария – способов влияния: этоса, пафоса и логоса. Стратегическая иерархия организации полемического дискурса состоит из стратегий, тактик и приемов, а ее дифференциация соответствует этапам построения текста: инвенции, диспозиции и елокуции.

Ключевые слова: полемический дискурс, риторическая стратегия, стратегическая иерархия, этос, пафос, логос.

Kaustov A. Role of rhetorical strategies in the organization of polemical discourse: comparative aspect (a case of English and Ukrainian)

Summary. The article proves that rhetorical strategies as plans of audience persuasion determine the polemical discourse organization, involving rhetorical methods of influence: ethos, pathos and logos. Strategic hierarchy of polemical discourse organization consists of the strategies, tactics and moves, and it corresponds to the stages of the text formation: invention, arrangement and elocution.

Key words: polemic discourse, rhetorical strategy, strategic hierarchy, ethos, pathos, logos.